

Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту
Організація з безпеки та співробітництва у Європі
Офіс Координатора діяльності ОБСЄ із питань економіки
та довкілля
Координатор проектів ОБСЄ в Україні

МОДЕЛЬ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ МОЛОДІ З УРАЗЛИВИХ СОЦІАЛЬНИХ ГРУП

Методичний посібник з надання послуг молоді
з уразливих соціальних груп

ЧАСТИНА I

*На прикладі досвіду впровадження проекту
«Сприяння працевлаштуванню вихованців закладів
для дітей-сиріт в Україні»*

Київ 2006

ЗМІСТ

Цей матеріал було підготовлено у рамках проекту ОБСЄ «Сприяння працевлаштуванню вихованців закладів для дітей-сиріт в Україні», який реалізується за фінансової підтримки урядів Бельгії, Ліхтенштейну, Люксембургу та США, а також уряду Франції, у рамках Фонду з протидії торгівлі людьми, який впроваджується Бюро демократичних інститутів і прав людини.

ОБСЄ, інститути ОБСЄ та Координатор проектів ОБСЄ в Україні, а також Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту не несуть відповідальності за зміст та погляди, висловлені експертами чи організаціями у цьому матеріалі.

Авторський колектив:

- Комарова Н.М. – кандидат економічних наук, керівник центру теорії та методики соціальної роботи Державного інституту проблем сім'ї та молоді
- Зінченко А.Г. – кандидат історичних наук, заступник директора з наукової роботи, Державний інститут проблем сім'ї та молоді
- Романова Н.Ф. – кандидат педагогічних наук, керівник Центру формування здорового способу життя, Державний інститут проблем сім'ї та молоді
- Пеша І.В. – кандидат педагогічних наук, доцент Національного педагогічного університету імені Драгоманова
- Бондаренко Т.В. – науковий співробітник центру теорії та методики соціальної роботи
- Полянський О.О. – головний спеціаліст Харківського обласного Центру соціальних служб для молоді

Редагування: Берегова В.О.

© Організація з безпеки
та співробітництва у Європі, 2006

Передмова	5
Вступ	7
Розділ I. Інституціональна та нормативно-правова база виховання осіб із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування	11
1. Форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування	13
2. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування	21
3. Забезпечення житлом	25
4. Працевлаштування	28
Розділ II. Технології соціальної роботи з випускниками професійно-технічних закладів — сиротами та позбавленими батьківської опіки	32
1. Типова технологія надання соціальних послуг клієнту	32
2. Технологія надання соціальних послуг випускникам професійно-технічних навчальних закладів з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування	42
Розділ III. Досвід упровадження заходів із соціального супроводу сиріт — випускників професійно-технічних навчальних закладів у рамках проекту «Сприяння працевлаштуванню вихованців закладів для дітей-сиріт в Україні»	46

Розділ IV. Рекомендації щодо вдосконалення системи виховання/навчання дітей-сиріт та осіб з числа дітей-сиріт з метою забезпечення соціальної адаптації у період переходу від життя в умовах інтернатних / навчальних закладів до самостійного життя . . .	74
Література	82
Додатки	85

ПЕРЕДМОВА

Цей Посібник було підготовлено у рамках проекту «Сприяння працевлаштуванню вихованців закладів для дітей-сиріт в Україні», що впроваджується Організацією з безпеки та співробітництва у Європі (ОБСЄ) — Офісом Координатора діяльності ОБСЄ із питань економіки та довкілля та Координатором проектів ОБСЄ в Україні, у партнерстві з українськими органами виконавчої влади та громадськими організаціями. Згаданий проект є частиною Програми ОБСЄ з протидії торгівлі людьми: співпраця приватного та державного секторів у запобіганні торгівлі людьми.

Торгівля людьми визнана важливою проблемою сьогодення в Україні. Цей тяжкий злочин має соціально-економічне підґрунтя, тому заходи із протидії цьому явищу лежать не лише у правоохоронній площині, а й у сфері зменшення соціально-економічної вразливості потенційних жертв торгівлі людьми.

До найбільш уразливих категорій осіб належать колишні вихованці закладів для сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які завершують навчання у професійно-технічних навчальних закладах і розпочинають самостійне життя. Саме у цей «перехідний» період вони стикаються із безліччю життєвих проблем, до вирішення яких виявляються неготовими, — від налагодження міжособистісних стосунків у суспільстві до побудови своєї професійної кар'єри і розрахунку бюджету власного домогосподарства. Молодим людям цієї категорії не лише бракує достатнього життєвого досвіду для самостійного прийняття рішень та ефективного вирішення таких проблем — їм годі розраховувати на підтримку з боку родини у таких ситуаціях. Окрім того, нерідко вони навіть не знають про допомогу, яку вони можуть отримати з боку відповідних органів влади та установ. Зрештою, пошук роботи, яка могла б задовольнити їхні потреби, також ускладнюється через недостатній рівень професійно-орієнтаційної роботи, яка проводиться у навчальних закладах, недосконалість послуг із допомоги у пошуку роботи та низьку зацікавленість по-

тенційних роботодавців у прийнятті на роботу молодих людей із цієї категорії та/або у створенні для них відповідних умов для професійного та особистого розвитку.

Матеріали цього посібника ґрунтуються на досвіді впровадження проекту в м. Києві та Харківській області протягом 2005–2006 років. Посібник складається з двох частин: у першій розглядаються переважно питання соціальної адаптації молодих людей із уразливих категорій до самостійного життя; у другій частині наведено матеріали щодо сприяння працевлаштуванню цих молодих людей. Слід зауважити, що імовірність досягти позитивних результатів у проведенні цієї роботи значно вища завдяки проведенню комплексних заходів із залученням різних відповідних організацій та установ, як державних, так і недержавних.

Посібник розрахований у першу чергу на спеціалістів у галузі соціальної роботи, сприяння працевлаштуванню, а також у суміжних галузях. Він може використовуватися у діяльності молодіжних центрів праці, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, навчальних закладів, а також інших установ і організацій, як державних, так і громадських, які працюють у цій сфері, під час планування програм надання допомоги молоді із уразливих категорій.

ВСТУП

Організація з безпеки та співробітництва у Європі (Офіс Координатора діяльності ОБСЄ з питань економіки та довкілля та Координатор проектів ОБСЄ в Україні) протягом 2005 року — першої половини 2006 року реалізувала в м. Києві та Харківській області проект «Сприяння працевлаштуванню вихованців закладів для дітей-сиріт в Україні». Головна мета проекту полягала у підвищенні рівня обізнаності та спроможності відповідних органів влади і залученні підтримки з боку приватного сектору у протидії торгівлі людьми, що допоможе створити економічні можливості для вразливих, соціально незахищених груп молоді, які мають ризик стати жертвами торгівлі людьми.

Актуальність проблеми обумовлена тим, що більшість вихованців — випускників закладів для дітей-сиріт вступають до професійно-технічних навчальних закладів в Україні, де продовжують перебувати на повному державному утриманні під наглядом та контролем з боку держави. Але, вступаючи в період самостійного життя і починаючи свою трудову діяльність, вони, не маючи достатніх життєвих і трудових навичок, стикаються із цілою низкою проблем.

Досвід показує, що колишні вихованці закладів для дітей-сиріт часто звільняються з роботи, надання якої згідно із законодавством забезпечує їм держава. Серед причин звільнення невміння організувати себе на щоденну працю, низький рівень заробітної плати й важкі умови праці, складнощі у спілкуванні з колегами по роботі та з керівництвом тощо. Причинами звільнення також дуже часто бувають завищені очікування щодо рівня майбутньої заробітної плати й умов праці, відсутність здатності до усвідомлення перспектив та низький рівень власної мотивації до трудової діяльності.

Варто виділити ще один фактор, який негативно впливає на ефективність працевлаштування колишніх вихованців закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, — низький рівень усвідомлення представниками ук-

раїнського бізнесу їхньої ролі у вирішенні проблем зайнятості даної категорії молоді.

Водночас відсутність у вихованців закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, навичок самостійного життя стає серйозною проблемою, яка ускладнює процес їх інтеграції у суспільне середовище й часто призводить до втрати роботи й збільшення ризику стати жертвою торгівлі людьми.

Партнерами проекту «Сприяння працевлаштуванню вихованців закладів для дітей-сиріт в Україні» стали Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерство освіти і науки України та їх регіональні структурні підрозділи, Київський та Харківський молодіжні центри праці, Міжнародний гуманітарний центр «Розрада», БО «Соціальна служба «Віфанія» (м. Київ), Харківська обласна громадська організація «Жіноча громада», ХОБОС «Дитячий будинок «Надія».

До участі у проекті були залучені випускники професійно-технічних навчальних закладів — колишні вихованці інтернатних установ для дітей-сиріт. Відбір учасників проекту здійснювався двома етапами.

На першому етапі в м. Києві та Харківській області за списками, які надавалися Головним управлінням професійно-технічної освіти, було відібрано по 60 — у 2005 р. та по 30 — у 2006 р. випускників професійно-технічних закладів із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Відбір проводився на підставі аналізу результатів опитування випускників професійно-технічних навчальних закладів та за рекомендацією керівництва цих закладів. Усі кандидати взяли участь у триденних тренінгах з підготовки до трудової діяльності та самостійного життя. Під час групових занять та індивідуальних консультацій, що проводилися кваліфікованими психологами, експертами з працевлаштування, соціальними педагогами, учасники тренінгів отримали знання про місцевий ринок праці, основи трудового законодавства України, принципи кар'єрного зростання, психологічні та соціальні аспекти успішного працевлаштування й самостійного життя тощо.

У 2005 році після закінчення тренінгів було проведено експертне оцінювання кожного учасника за такими критеріями:

зацікавленість у проекті, вмотивованість, плани на майбутнє, відповідальність тощо. Для подальшої участі у проекті було відібрано 30 дітей-сиріт в м. Києві та 30 — в м. Харкові. У 2006 році одразу було відібрано по 30 дітей-сиріт у кожному з регіонів за результатами анкетування.

Оскільки в основу проекту була закладена ідея забезпечення учасників проекту досвідом, який сприятиме підвищенню конкурентоспроможності на місцевому ринку праці, то участь у проекті полягала в отриманні учасниками послуг щодо працевлаштування.

Допомога у працевлаштуванні включала в себе комплекс послуг:

- допомога у доборі місця роботи з урахуванням професії;
- набуття вмінь і комунікативних навичок (спілкування, орієнтації на ринку праці тощо);
- пошук можливих шляхів підвищення кваліфікації;
- досягнення домовленості з роботодавцями щодо створення належних умов трудової адаптації та можливого додаткового навчання на робочому місці тощо.

Ці послуги надавалися експертами з Київського міського та Харківського обласного молодіжних центрів праці.

Поряд з наданням послуг з працевлаштування учасникам проекту були також надані соціальні послуги з інших питань:

- реалізації прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на житло (оформлення документів на отримання житла);
- перенавчання або перекваліфікація;
- надання допомоги у вирішенні проблем, пов'язаних зі станом здоров'я.

Під час реалізації проекту велика увага приділялася психокорекційній роботі. Соціальні працівники, які здійснювали соціальний супровід, окрім індивідуальної роботи з учасниками проекту, проводили короткотермінові групові тренінги з формування життєвих навичок.

Для свідомого залучення до проекту роботодавців та з метою підвищення зацікавленості представників бізнесу до цієї проблематики були проведені презентації проекту в торгово-промислових палатах та бізнес-асоціаціях. Також проводили-

ся семінари-тренінги з питань соціальної відповідальності бізнесу в м. Києві та м. Харкові для партнерських організацій, що безпосередньо надають послуги молоді з уразливих категорій, і для місцевих бізнес-асоціацій щодо сприйняття ними своєї відповідальності та внеску до процесу досягнення цілей проекту, спрямованих на уникнення молодими вразливими групами населення пастки торгівлі людьми.

На основі досвіду реалізації проекту була розроблена модель соціальної підтримки вихованців професійно-технічних навчальних закладів із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Під час розробки моделі авторами були проаналізовані нормативно-правові документи з питань соціального забезпечення, навчання, виховання та працевлаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; статистичні дані з питань розвитку форм улаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; звітність, документація та результати опитування учасників проекту.

РОЗДІЛ I. ІНСТИТУЦІОНАЛЬНА ТА НОРМАТИВНО-ПРАВОВА БАЗА ВИХОВАННЯ ОСІБ ІЗ ЧИСЛА ДІТЕЙ-СИРИТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

За роки незалежності в Україні розроблена нормативно-правова база охорони дитинства, складовою частиною якої є і законодавчі та нормативні акти з питань соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Національне законодавство стосовно дітей у цілому орієнтоване на дотримання норм міжнародного права. Воно ґрунтується на Конституції України, Конвенції ООН про права дитини та інших міжнародних договорах, ратифікованих Україною.

Основні нормативно-законодавчі механізми соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, регулюються законами України «Про охорону дитинства» (№ 2402-III від 26 квітня 2001 р.), «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» (№ 2342-IV від 13 січня 2005 р.), «Про соціальну роботу з дітьми і молоддю», (№ 2558-III від 21 червня 2001 р.), «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» (№ 2998-XII від 5 лютого 1993 р.), постановами Кабінету Міністрів України «Про поліпшення виховання, навчання, соціального захисту та матеріального забезпечення дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування» № 226 від 5 квітня 1994 р. та «Про затвердження порядку надання одноразової допомоги дітям-сиротам і дітям, позбавленим батьківського піклування, після досягнення 18-річного віку» № 823 від 25 серпня 2005 р. й іншими нормативно-правовими актами. Питання працевлаштування молоді, у тому числі із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, регулюються Кодексом законів про працю України, законами України «Про зайнятість

населення», «Про забезпечення молоді, яка отримала вищу або професійно-технічну освіту, першим робочим місцем з наданням дотації роботодавцю» (№ 3235-IV від 20 грудня 2005 р.), забезпечення права молоді на освіту визначено законами України «Про освіту» (№ 1060-XII від 23 травня 1991 р.) та «Про професійно-технічну освіту» (№ 103 від 10 лютого 1998 р.). Перелік нормативно-правових актів, що регулюють положення соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, наведений у додатку 1.

У національному законодавстві надається чітке визначення статусу дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування. Так, відповідно до ст. 1. Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», дитина-сирота — це дитина, у якої померли чи загинули батьки. Дитина, позбавлена батьківського піклування, — це дитина, яка залишилася без піклування батьків з таких причин:

- позбавлення батьків батьківських прав;
- відібрання дитини у батьків без позбавлення батьківських прав;
- визнання батьків безвісно відсутніми;
- визнання батьків недієздатними;
- оголошення батьків померлими;
- перебування батьків під вартою чи слідством;
- відбування батьками покарання в місцях позбавлення волі;
- розшук батьків органами внутрішніх справ у зв'язку з ухиленням їх від сплати аліментів та відсутністю відомостей про їх місцезнаходження;
- тривала хвороба батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки.

До дітей, позбавлених батьківського піклування, відповідно до чинного законодавства відносяться також підкинуті діти, діти, батьки яких не відомі, безпритульні діти та діти, від яких відмовилися батьки.

Щодо визначення термінів, то Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» вперше

дає чітке визначення категорії молоді, яка отримує державну підтримку після досягнення повноліття: особи із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, особи віком від 18 до 23 років, у яких у віці до 18 років померли або загинули батьки, та особи, які були віднесені до дітей, позбавлених батьківського піклування (стаття 1).

1. Форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування

Відповідно до частини третьої статті 52 Конституції України «утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу». Прикро зазначати, але кількість таких дітей щорічно зростає. Так, за даними Державного комітету статистики України загальна кількість дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, на 1 січня 2004 р. становила 96 112, а на 1 січня 2005 р. — 97 590 осіб.

Забезпечення розвитку та виховання дітей, які за певних життєвих обставин не мають можливості виховуватися у біологічній родині, здійснюється різними формами сімейного влаштування: історично усталеними (усиновлення та опіка чи піклування) та відносно новими, які розвиваються в останні десятиліття і ще не набули поширення в країні (приймна сім'я, дитячий будинок сімейного типу). Проте кількість українських сімей, що приймають на виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, зменшується, а, відповідно, збільшується частка дітей, які потрапляють до закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. За останні 10 років на 60% збільшилася кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які потрапляють у заклади соціального захисту: протягом 2004 року до дитячих будинків було направлено 2,4 тис. вихованців, до шкіл-інтернатів — 3 тис., до будинків дитини — 5 тис. дітей.

Система закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, сформувалася в Україні в 50-ті роки минулого століття. Її діяльність спрямована на задоволення життєвих та освітніх потреб дітей-вихованців за умов пов-

ного утримання їх за рахунок держави. Є такі типи закладів для дітей-сиріт: будинки дитини, дитячі будинки, загальноосвітні й спеціалізовані школи-інтернати, які функціонують у системі Міністерства охорони здоров'я, Міністерства освіти і науки й Міністерства праці та соціальної політики. За даними Державного комітету статистики, мережа інтернатних закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, у 2004 р. становила 54 загальноосвітні школи-інтернати, у яких виховувалося 12 190 дітей, 106 дитячих будинків — 5282 дитини відповідно та 50 будинків дитини, у яких виховувалося 3457 дітей. Окрім цих показників, слід враховувати, що діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, влаштовуються на виховання до спеціалізованих інтернатів за відповідним діагнозом.

Головними завданнями діяльності закладів інтернатного типу є:

- забезпечення утримання і виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- створення умов, сприятливих для проживання дітей, їх навчання та виховання;
- забезпечення соціального захисту, медичної, психологопедагогічної реабілітації та соціальної адаптації вихованців;
- реалізація прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на належні умови проживання, різнобічного розвитку, професійної орієнтації та підготовки до самостійного життя.

Одним із найважливіших завдань діяльності інтернатних закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є підготовка вихованців до самостійного життя у суспільстві, оскільки успішна соціальна адаптація (готовність до шлюбу, вибору професії, організації побуту, дозвілля, спілкування) визначальною мірою залежить від ступеня сформованості у вихованців навичок самостійно вирішувати питання організації власного побуту, життєзабезпечення, уміння формувати соціальні зв'язки.

Разом із тим, умови утримання та виховання дітей в інтернатних закладах не сприяють формуванню соціально адапто-

ваної особистості. У закладах вихованці об'єднані в класи або групи за віком. Міжособистісні стосунки у групах вихованців шкіл-інтернатів та дитячих будинків відрізняються від взаємин в інших дитячих спільнотах. На стосунки між дітьми впливає жорстка регламентація діяльності дітей і персоналу, зосередження уваги на дисциплінарних моментах, замкнутість дітей у межах одного навчально-виховного закладу. Специфіка умов утримання та проживання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, є причиною не-успішної соціалізації вихованців інтернатних закладів у майбутньому, що характеризується такими факторами:

- соціальна незахищеність після виходу з інтернатного закладу, відсутність матеріальної та моральної підтримки;
- високий рівень претензій до оточуючих;
- відсутність соціальних навичок самостійного життєзабезпечення;
- відсутність навичок вирішення власних проблем з офіційними структурами;
- неспроможність протидіяти негативному сторонньому впливові;
- проблеми професійного вибору.

За роки трансформації суспільства виникли істотні проблеми з подальшим улаштуванням дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, після закінчення навчання в інтернатному закладі. Практично зруйновано систему влаштування такої дитини після навчання в закладах освіти, забезпечення житлом, працевлаштування. Після випуску навчальний заклад уже не несе юридичної відповідальності за адаптацію випускників до самостійного життя, їхнього життєзабезпечення, інші ж організаційні структури, які мають надавати допомогу такій молоді, як свідчить практика, діють не-ефективно.

На сьогодні в Україні відсутні механізми соціального патронажу та соціальної реабілітації молодих людей із числа дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, відсутня державна система захисту їхніх житлових прав. Опитування випускників інтернатних закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, проведене Державним

інститутом проблем сім'ї та молоді у 2001 р., свідчать, що половина випускників після закінчення навчання не мають житла. Для них єдиним виходом не залишитися «на вулиці» є продовження навчання, що гарантує забезпечення гуртожитком. Але реально таке рішення є лише відстрочкою, проблема таким чином не вирішується, а лише віддаляється [8].

Але й ті з випускників, які мають власне житло, не завжди можуть розраховувати на розв'язання житлового питання. Єдину надію забезпечити нормальні житлові умови випускники інтернатів пов'язують з тим, що їм вдасться придбати власне житло. Проте з огляду на реальний рівень доходів така перспектива для більшості з них є нездійсненною. Так, за попередніми статистичними даними, на початок 2005 р. потребує житла більше 44 тис. молодих людей із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, віком від 18 до 35 років.

Для більшості вихованців шкіл-інтернатів намір продовжити навчання передусім означає відстрочку початку самостійного життя, можливість отримати місце в гуртожитку, фінансову підтримку у вигляді стипендії, інші пільги, встановлені державою. Складніше тим, котрі розпочинають трудове життя одразу після закінчення школи: забезпечення таких дітей житлом і робочим місцем законодавчо визначено, однак реально ці гарантії практично не забезпечуються [10].

Враховуючи потребу забезпечення ефективності діяльності державної системи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, розпорядженням Кабінету Міністрів України № 263 від 11 травня 2006 р. прийнято Концепцію Державної програми реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що передбачає здійснення поетапної реформи системи інтернатних закладів, спрямованої на створення умов для реалізації державної політики щодо забезпечення державних гарантій і конституційних прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, їх соціального захисту, створення закладів нового типу із сімейними формами виховання.

Щодо визначення оптимальних форм улаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, то Сімей-

ним кодексом України закріплено пріоритет розвитку саме сімейних форм виховання таких дітей.

Усиновлення (удочеріння) — оформлена спеціальним юридичним актом (рішенням суду) передача на виховання в сім'ю неповнолітньої дитини на правах сина чи дочки. Таким чином, усиновлення є правовим актом, у результаті якого дитина одержує нових батьків і родичів, при цьому припиняється юридичний зв'язок дитини зі старою родиною.

За даними Держкомстату України, у 2004 р. громадянами України було всиновлено 3515 дітей (2002 р. — 4584, 2003 р. — 4103). Більше половини усиновлених дітей складають діти, які проживають з одним із батьків і всиновлені вітчимою або мачухою (58 %). Із числа дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, у 2002 р. усиновлено 1760 дітей, у 2003 р. — 1635, у 2004 р. — 1492. Отже, система національного усиновлення дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, переживає кризу. Водночас систематичного характеру набуло усиновлення дітей громадян України іноземцями. Так, у 2000 р. іноземцями було всиновлено 2141 дитину, у 2001 — 2317, у 2002 р. — 2103, у 2003 р. — 2242, у 2004 р. — 2081.

Позитивною тенденцією у сфері соціального захисту дітей останніми роками є зростання кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, влаштованих під опіку (піклування). Опіка й піклування встановлюються для виховання неповнолітніх дітей, які внаслідок смерті батьків, позбавлення батьків батьківських прав, хвороби батьків чи з інших причин залишилися без батьківського піклування, а також для захисту особистих і майнових прав та інтересів таких дітей. Опіка й піклування встановлюються місцевими органами виконавчої влади. Безпосереднім веденням справ щодо опіки (піклування) займаються служби у справах неповнолітніх. Опіка встановлюється над неповнолітніми, які не досягли 15 років і залишилися без батьківського піклування, піклування — над неповнолітніми з 15 до 18 років. З метою забезпечення захисту прав дітей, які перебувають під опікою, опікуни та піклувальники зобов'язані щорічно подавати до органів опіки та піклування звіт про свою опікунську діяльність

та дії, спрямовані на збереження майна і житла, що належать їхньому підопічному.

За даними Держкомстату України, під опікою/піклуванням були у 2002 р. — 62743 дитини, у 2003 р. — 65480, у 2004 р. — 66493.

Одним із напрямів вирішення питання сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є створення альтернативних інститутів сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу.

Відповідно до Сімейного кодексу України:

- прийомна сім'я — сім'я, яка добровільно взяла на виховання та спільне проживання від одного до чотирьох дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування;
- дитячий будинок сімейного типу — окрема сім'я, що створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває у шлюбі, для забезпечення сімейним вихованням та спільного проживання не менше п'яти дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Практичні механізми створення та діяльності цих соціальних інститутів визначено Положенням про прийомну сім'ю та Положенням про дитячий будинок сімейного типу, затвердженими відповідними постановами Кабінету Міністрів України.

Від усталених форм сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, прийомна сім'я та дитячий будинок сімейного типу відрізняються перш за все тим, що держава надає сім'ї, яка бере на виховання дитину, матеріальну й соціальну підтримку. Для таких інститутів необхідною умовою є підготовка кандидатів до соціальної ролі вихователів прийомних дітей, що забезпечується проходженням ними системи відповідного навчання (тренінг-курс з підготовки кандидатів).

Умовою забезпечення діяльності прийомної сім'ї та дитячого будинку сімейного типу є наявність державної соціальної підтримки, що реалізується у формі соціального супроводу. Соціальний супровід — це діяльність спеціаліста (або групи спеціалістів), спрямована на створення необхідних соціально-психологічних умов розвитку прийомних дітей та дітей-вихо-

ванців у прийомних сім'ях та дитячих будинках сімейного типу. Завдання соціального супроводу — сприяти адаптації дитини в новій сім'ї, створенню позитивного психологічного клімату в сім'ї, умов розвитку дітей з урахуванням індивідуальних потреб кожної дитини, забезпеченню оптимальних умов життя дитини та захисту її прав.

Виховання дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, у прийомних сім'ях та дитячих будинках сімейного типу можна розглядати як делегування державою батькам права та зобов'язання на їхнє виховання й утримання. Такий підхід передбачає контроль з боку держави за тим, як батьки виконують узяті зобов'язання стосовно вихованців.

Діти, які виховуються у прийомних сім'ях та дитячих будинках сімейного типу, не втрачають статусу дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, а отже, вони користуються пільгами у разі отримання житлової площі, влаштування на навчання, надання матеріальної підтримки тощо.

Нормативно-законодавчі положення, прийняті у 2005–2006 рр., сприяють прискоренню розвитку цих соціальних інституцій, оскільки змінюють принцип фінансового забезпечення діяльності таких сімей з місцевого бюджету на державний рівень, що до останнього часу було стримуючим фактором їхнього розвитку.

На забезпечення пріоритетності сімейного влаштування дитини, яка залишилася без батьківського піклування, орієнтації державної соціальної політики на розвиток сімейних форм улаштування таких дітей спрямовані нормативно-законодавчі акти, затверджені 2005–2006 рр.

Закони України:

- Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (від 13 січня 2005 року № 2342-IV);
- Про внесення змін до Сімейного кодексу України щодо Центру з усиновлення дітей (від 16 листопада 2005 року № 3097-IV);

Постанови Кабінету Міністрів України:

- Про затвердження Порядку надання одноразової допомоги дітям-сиротам і дітям, позбавленим батьківського піклування, після досягнення 18-річного віку (від 25 серпня 2005 р. № 823);
- Про затвердження Типового положення про соціальний гуртожиток (від 8 вересня 2005 р. № 878);
- Про затвердження Типового положення про соціальний центр матері та дитини (від 8 вересня 2005 р. № 879);
- Про затвердження Типового положення про соціально-реабілітаційний центр — дитяче містечко (від 27 грудня 2005 р. № 1291);
- Про затвердження Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях за принципом «гроші ходять за дитиною» у 2006 році (від 6 лютого 2006 р. № 106);
- Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 р. № 564 і від 26 квітня 2002 р. № 565 (від 6 лютого 2006 р. № 107);
- Про затвердження Типового положення про СОС-дитяче містечко (від 15 березня 2006 р. № 310);
- Про утворення Державного департаменту з усиновлення та захисту прав дитини (від 25 березня 2006 р. № 367);
- Про затвердження Державної програми подолання дитячої безпритульності і бездоглядності на 2006–2010 роки (від 11 травня 2006 р. № 623);
- Про схвалення Концепції Державної програми реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (Розпорядження від 11 травня 2006 р. № 263);

Указ Президента України

Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей (від 11 липня 2005 року № 1086/2005).

2. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування

Відповідно до Закону України «Про охорону дитинства» утримання і виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, забезпечує держава (ст. 25). Відсутність одного чи обох батьків і батьківської опіки, що підтверджується відповідними документами, є підставою для одержання такими дітьми матеріального забезпечення і пільг, передбачених законодавством. Гарантії особливого захисту й повного державного забезпечення поширюються й на осіб із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Громадяни, що усиновлюють або беруть під опіку (піклування) дітей, позбавлених батьківської опіки, відповідно до Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» прирівнюються в правах на грошову допомогу до біологічних батьків. Це стосується виплат допомоги по догляду за дитиною до досягнення трирічного віку, малозабезпеченим родинам з дітьми до 16 років (учнями — до 18 років). Допомога виплачується родинам опікунів та усиновителів не раніше ніж із дня прийняття рішення про усиновлення або оформлення опіки.

На дітей, що перебувають під опікою (піклуванням), державна допомога призначається у випадку, якщо щомісячний розмір аліментів, пенсій та інших видів допомоги, що припадають на цих дітей, не перевищує прожиткового мінімуму на дитину відповідного віку. Величина допомоги вираховується як різниця між цими величинами.

Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, мають право на користування єдиним квитком, який дає право на безкоштовний проїзд у громадському міському (приміському) транспорті, безоплатне відвідання кінотеатрів, виставок, музеїв, спортивних закладів. Зразок і правила оформлення єдиного квитка визначені Інструкцією про виготовлення й правила користування єдиним квитком для дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, затвердженою наказом Міністерства освіти України в 1996 році.

Згідно з постановою Кабінету Міністрів України № 226 від 5 квітня 1994 р. «Про поліпшення виховання, навчання, соці-

ального захисту та матеріального забезпечення дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків» дітям-сиротам і дітям, які залишилися без піклування батьків, після досягнення ними 18-річного віку виплачується одноразова грошова допомога незалежно від форм їхнього влаштування. Порядок надання одноразової допомоги дітям-сиротам і дітям, позбавленим батьківського піклування, після досягнення ними 18-річного віку затверджено постановою Кабінету Міністрів України № 823 від 25 серпня 2005 р. Розмір такої допомоги на одну дитину у 2006 році становить 795 гривень. Списки та повідомлення щодо отримання одноразової грошової допомоги складають служби у справах неповнолітніх, виплата допомоги здійснюється відділами (управліннями) освіти.

Діти-сироти й діти, позбавлені батьківського піклування, що перебувають під опікою (піклуванням), на період навчання в загальноосвітній школі забезпечуються безплатно шкільною і спортивною формами, обідами, а у вищих та професійних навчальних закладах — обідами й гуртожитками. Після закінчення навчального закладу у разі працевлаштування учням виплачується одноразова грошова допомога в розмірі двох прожиткових мінімумів, а також видається одяг і взуття або може бути виплачена грошова компенсація.

Діти-сироти й діти, які залишилися без піклування батьків, зараховуються поза конкурсом до професійно-технічних та вищих навчальних закладів за умови одержання позитивних вступних оцінок.

Згідно з постановою Кабінету Міністрів України № 226 від 5 квітня 1994 р. «Про поліпшення виховання, навчання, соціального захисту та матеріального забезпечення дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків» дітям-сиротам і дітям, які залишилися без піклування батьків (у тому числі випускникам професійних навчально-виховних закладів і вищих навчальних закладів I і II рівнів акредитації) при вступі до професійних навчально-виховних закладів, вищих навчальних закладів усіх рівнів акредитації видається комплект нового одягу і взуття на суму не менш як 12 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а також грошова допомога в розмірі не менш як 2,5 неоподаткованого мінімуму доходів громадян.

Право для зарахування на повне державне забезпечення на період навчання мають діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, особи із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, до досягнення ними 23-річного віку, а також учні й студенти, які в період навчання у віці від 18 до 23 років залишилися без батьків. Зазначені діти зараховуються на повне державне забезпечення і на період навчання забезпечуються безплатним харчуванням, одягом, взуттям та м'яким інвентарем за нормами, встановленими для вихованців шкільного віку шкіл-інтернатів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Вартість повного державного забезпечення у грошовому еквіваленті для дітей різного віку та осіб із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, до 23 трьох років визначається відповідно до Закону України «Про прожитковий мінімум» та Закону України «Про Державний бюджет України». Відповідно, у 2006 році прожитковий мінімум, який встановлено, відноситься до основних соціальних і демографічних груп населення:

- дітей віком до 6 років: з 1 січня — 400 гривень, з 1 квітня — 410 гривень, з 1 жовтня — 418 гривень;
- дітей віком від 6 до 18 років: з 1 січня — 514 гривень, з 1 квітня — 527 гривень, з 1 жовтня — 536 гривень;
- працевдатних осіб: з 1 січня — 483 гривні, з 1 квітня — 496 гривень, з 1 жовтня — 505 гривень (стаття 58).

Учням професійних навчально-виховних закладів, студентам вищих навчальних закладів із числа дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування:

- у період канікул виплачуються добові (за нормами службових відряджень) за час перебування в дорозі (туди й назад) та вартість проїзду залізничним, водним, міжміським автомобільним транспортом до закладів чи сімей, де вони виховувалися, за рахунок асигнувань на утримання навчальних закладів;
- колишні вихованці дитячих будинків і шкіл-інтернатів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, під час канікул можуть перебувати у зазначених закладах з безплатним проживанням і харчуванням;

- учням і студентам, що не виїжджають до місць організованого відпочинку в дні канікул, а також під час їх хвороби видається готівка в межах установленої грошової норми на харчування з урахуванням торговельної націнки;
- щорічно надається матеріальна допомога за рахунок стипендіального фонду, а також коштів, передбачених на утримання зазначених закладів, у розмірі не менш як 8 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Норми матеріального забезпечення учнів із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, визначені наказом Міністерства освіти і науки України № 763 від 17 листопада 2003 р. «Про затвердження норм матеріального та нормативів фінансового забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також вихованців шкіл-інтернатів». У наказі наведено перелік предметів гардероба, текстильної білизни й товарів господарського призначення, що видаються дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, і молоді із числа таких дітей, які навчалися у навчальних закладах на повному державному утриманні, при їх працевлаштуванні.

Відповідно до Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» особам із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які навчаються, крім повного державного забезпечення виплачується стипендія в розмірі, який на 50 відсотків перевищує розмір стипендії у відповідному навчальному закладі, а також виплачується 100 відсотків заробітної плати, яка нарахована в період виробничого навчання та виробничої практики. Також передбачена виплата щорічної допомоги для придбання навчальної літератури в розмірі трьох місячних стипендій. Виплата зазначеної допомоги здійснюється протягом 30 днів після початку навчального року за рахунок коштів, що передбачаються для навчальних закладів у відповідних бюджетах.

При наданні особам із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які навчаються, академічної відпустки за медичним висновком за ними зберігається на весь період академічної відпустки повне державне забезпечення та

виплачується стипендія. Навчальний заклад сприяє організації їх лікування (стаття 8).

З метою заохочення молоді до здобуття вищої освіти, моральної та матеріальної підтримки студентів професійно-технічних закладів із числа дітей-сиріт та малозабезпечених сімей постановою Верховної Ради України «Про заснування соціальних стипендій Верховної Ради України для студентів професійно-технічних та вищих навчальних закладів з числа дітей-сиріт та малозабезпечених сімей» ухвалено виділення 150 соціальних стипендій і порядок їх призначення.

3. Забезпечення житлом

Згідно зі статтею 25 Закону України «Про охорону дитинства» у випадку передачі дитини під опіку (піклування), влаштування до державної установи (дитячий будинок, будинок дитини, школа-інтернат), дитячий будинок сімейного типу або прийомну сім'ю житлове приміщення, у якому вони мешкали, зберігається за дитиною протягом усього часу проживання в установі або родині. На цей термін жилає приміщення може бути передане в оренду громадянам з обов'язковою умовою повернення дитині після досягнення повноліття.

У разі направлення дитини на виховання до державного закладу, до родичів, опікуна чи піклувальника за дитиною згідно з рішенням суду зберігається житлова площа у випадку, якщо в житловому приміщенні залишаються проживати інші члени сім'ї (Житловий кодекс України, стаття 71). Якщо ж у приміщенні не залишаються проживати родичі або вселення до нього дитини є неможливим, то їй надається житло поза чергою. Статтею 114 передбачається виселення громадян, позбавлених батьківських прав, з наданням іншого житлового приміщення, якщо вони проживають спільно з дітьми, відносно яких позбавлені батьківських прав.

Відповідно до Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» відповідальність за збереження житла і повернення його дітям-сиротам та

дітям, позбавленим батьківського піклування, несуть місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування (за місцем проживання дітей до їх влаштування у відповідні заклади — стаття 32).

Але задекларована можливість отримати житло дитині-сироті на пільгових засадах є у більшості випадків нереальною з огляду на обсяги державного будівництва та відсутність механізму вирішення цього питання на місцевому рівні. Діти, які мають власне житло, не завжди можуть розраховувати на розв'язання житлового питання після досягнення повноліття. Причини такої ситуації різні: родичі не мають бажання збільшувати кількість проживаючих у квартирі, використовують житло, яке належить дитині, на власний розсуд, мало опікуючись її подальшою долею; батьки, які проживають на житловій площі, ведуть асоціальний спосіб життя, пиячать, створюють такі нестерпні умови, що краще жити в гуртожитку, ніж у власній квартирі; небажання самої дитини обтяжувати родичів своєю присутністю через малу житлову площу, ставати причиною конфліктів, непорозумінь; житло перебуває у такому стані, що неможливо жити, а коштів на його ремонт і облаштування немає; випускникам вигідніше жити в гуртожитку, а не на власній житловій площі, бо в такому випадку не потрібно платити за житло [8].

Реалізація норм, визначених законодавчо, стримується такими причинами:

- основні причини, з приводу яких діти не мають житла: діти, покинуті матерями в пологових будинках, лікарнях; підкинуті діти; продаж житла без дозволу органів опіки та піклування; діти, які приїждять у місто з інших регіонів України; діти-біженці; відсутність власного житла у батьків;
- останніми роками збільшується кількість дітей, позбавлених батьківської опіки і піклування, направлених до державних установ, які не мають житлової площі, оскільки їх батьки не мали постійної прописки та проживання або зовсім покинули дітей, що унеможливує закріплення за неповнолітніми житлової площі, а в подальшому ускладнює питання щодо отримання ними житла;

- не передбачений механізм контролю за відчуженням та придбанням житла від імені неповнолітніх: батьки отримують згоду на нотаріальні угоди купівлі-продажу, але нотаріальні контори і приватні нотаріуси не зобов'язані надсилати копії угод до органів опіки та піклування;
- встановлення опіки над майном та житлом дитини, яка влаштовується на виховання у сім'ю або заклад, за місцем його знаходження органами опіки і піклування потребує визначення персональної відповідальності з боку посадових осіб за здійснення такого нагляду;
- не врегульовані питання збереження права дітей на житло державного чи громадського житлового фонду в разі його приватизації, обміну батьками;
- через зменшення обсягів будівництва житла державного та комунального фонду на практиці не діє ст. 46 Житлового кодексу України про позачергове одержання житла дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування;
- відсутні пільги на комунальні послуги, за сплату житла, що належить дітям-сиротам, проведення ремонтних робіт;
- на дітей, які прописані на житловій площі батьків, що ведуть асоціальний спосіб життя, не поширюються пільги щодо отримання позачергового житла, хоча фактично житлом вони не забезпечені;
- не вирішене питання здійснення нагляду за житлом неповнолітніх у випадку, коли опікуна над житлом не призначено й житло не передано в оренду;
- чинним законодавством не визначено порядку постановки на квартирний облік дітей, які не мали житла до направлення в інтернатний заклад або на виховання в сім'ї опікунів.

Допомогу в тимчасовому забезпеченні житлом дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та молоді із числа таких дітей покликано надавати соціальні гуртожитки, діяльність яких регулюється Типовим положенням про соціальний гуртожиток, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України № 878 від 8 вересня 2005 року.

Соціальний гуртожиток — заклад для тимчасового проживання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклу-

вання, віком від 15 до 18 років, а також осіб із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, віком від 18 до 23 років, метою діяльності якого є створення умов для соціальної адаптації осіб, що в ньому проживають, та їх підготовка до самостійного життя. Граничний термін проживання в гуртожитку становить три роки.

Створення таких закладів передбачає тимчасове влаштування молоді з числа дітей-сиріт, і це лише розпочато в країні. Проте таке тимчасове влаштування не вирішує загальних проблем забезпечення житлом дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

4. Працевлаштування

Час навчання у професійно-технічному навчальному закладі зараховується до трудового стажу учня, у тому числі в безперервний, а також у стаж роботи за спеціальністю, що дає право на пільги, встановлені для відповідної категорії працівників, якщо перерва між днем закінчення навчання і днем зарахування на роботу за набутою професією не перевищує трьох місяців.

Випускникам професійно-технічних навчальних закладів денної форми навчання, які навчалися 10 і більше місяців, надається оплачувана відпустка підприємством, установою, організацією протягом перших трьох місяців роботи. Тривалість щорічної основної відпустки випускників віком до 18 років становить тридцять один календарний день, випускників віком понад 18 років — згідно з тривалістю, встановленою на підприємстві для робітників відповідної професії, спеціальності, посади. Випускникам, які навчалися за денною формою навчання менш ніж 10 місяців, час навчання зараховується до трудового стажу, що дає право на щорічну основну відпустку.

Відповідно до Закону України «Про професійно-технічну освіту» держава гарантує випускникам професійно-технічних навчальних закладів — дітям-сиротам і дітям, які залишились без піклування батьків, працевлаштування за набутою професією (стаття 43).

Окрім того, існує нормативно-законодавче визначення

підтримки молоді в отриманні першого робочого місця. Законом України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» № 2998-ХІІ від 5 лютого 1993 року передбачено забезпечення працездатній молоді надання першого робочого місця на строк не менше двох років після закінчення або припинення навчання у загальноосвітніх, професійно-технічних і вищих навчальних закладах, завершення професійної підготовки і перепідготовки, а також після звільнення зі строкової військової або альтернативної служби (стаття 7). Держава гарантує надання роботи за фахом на період не менше трьох років молодим спеціалістам — випускникам державних професійно-технічних та вищих навчальних закладів, потреба в яких була визначена державним замовленням.

Сприяти професійній підготовці та працевлаштуванню молоді покликані державні служби зайнятості, молодіжні центри праці, а також молодіжні громадські організації (агентства, біржі, бюро тощо).

Місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування в межах, встановлених Законом України «Про зайнятість населення», за поданням центрів зайнятості встановлюють квоту робочих місць для підприємств (об'єднань), установ і організацій незалежно від форм власності й організаційних форм із чисельністю працюючих понад 20 осіб для бронювання ними до 5 відсотків загальної кількості робочих місць, у тому числі з гнучкими формами зайнятості. У разі відмови в прийомі на роботу молодих громадян у межах встановленої квоти з підприємств, установ та організацій стягується штраф у п'ятдесятикратному розмірі неоподаткованого мінімуму доходів громадян за кожен таку відмову. Ці кошти спрямовуються до Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття й використовуються для надання роботодавцям дотацій на створення додаткових робочих місць для молоді та її професійну підготовку і перепідготовку.

Державна служба зайнятості разом з органами виконавчої влади, центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді надає учням, студентам та аспірантам денної форми навчання допомогу в працевлаштуванні у позанавчальний час.

Держава забезпечує умови для вторинної зайнятості молоді. Органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування відповідно до законодавства можуть встановлювати додаткові пільги щодо прибуткового податку з громадян студентам та учням, що працюють у складі студентських і учнівських трудових загонів на сільськогосподарських роботах чи на інших видах робіт, на підприємствах державної або комунальної форми власності. Держава сприяє діяльності молодіжних трудових загонів.

Водночас нормативно визначені положення щодо забезпечення працевлаштування молоді із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у реальному житті не діють, про що свідчать результати проекту.

Сприяє забезпеченню молоді першим робочим місцем має впровадження положень Закону України «Про забезпечення молоді, яка отримала вищу або професійно-технічну освіту, першим робочим місцем з наданням дотацій роботодавцю» (від 4 листопада 2004 р. № 2150-IV). Механізм зацікавленості у прийомі на роботу молодих спеціалістів базується на виплаті роботодавцю дотацій з державного бюджету за умови забезпечення молоді першим робочим місцем терміном на два роки. Розмір дотацій передбачає покриття витрат на виплату основної та додаткової заробітної плати молодому спеціалісту протягом року. Забезпечення молоді першим робочим місцем здійснюється державною службою зайнятості.

Впровадження механізму дотаційних виплат у випадку забезпечення молоді першим робочим місцем є першою спробою зацікавлення роботодавців у прийомі на роботу випускників навчальних закладів. Проте дію закону зупинено на 2006 рік і лише у 2007 році (за умови наявності коштів у державному бюджеті) можна буде оцінити ефективність запропонованого проекту.

Наведений перелік проблемних питань, що потребують вирішення на державному рівні, щодо реалізації соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, молоді із числа таких дітей, гарантованої реалізації житлових прав та працевлаштування, засвідчує необхідність розробки й упровадження державного механізму

забезпечення соціального захисту цієї категорії молоді, визначення та підвищення рівня відповідальності службових осіб за недотримання вимог чинного законодавства, запровадження державної структури, яка б надавала підтримку молоді із числа дітей-сиріт та координувала діяльність щодо дотримання норм чинного законодавства стосовно забезпечення соціального захисту таких категорій громадян.

РОЗДІЛ II. ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ВИПУСКНИКАМИ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНИХ ЗАКЛАДІВ — СИРОТАМИ ТА ПОЗБАВЛЕНИМИ БАТЬКІВСЬКОЇ ОПІКИ

1. Типова технологія надання соціальних послуг клієнту

Різні школи соціальної роботи у ряді випадків по-різному ідентифікують кількість і назву етапів типової технології. В Україні практикується технологія надання соціальних послуг клієнту протягом трьох етапів [19].

1. На підготовчому етапі вивчається соціальна ситуація клієнта й оточення, діагностуються психосоціальні характеристики клієнта і середовища, на основі аналізу зібраної інформації формулюється проблема, визначаються пріоритетні потреби, цілі та завдання, прогнозується, моделюється й обґрунтовується майбутня діяльність, обираються методи і засоби втручання, визначаються оціночні критерії, розробляється план дій, документуються домовленості, угоди, контракти тощо.

2. На етапі реалізації здійснюються безпосередні дії із розв'язання окремих завдань, випробовуються заплановані методи й засоби втручання, оцінюється їх ефективність відносно проміжних результатів, які були заплановані, або проводиться коригування, якщо з'явилися позапланові завдання, що вимагають негайної реалізації.

3. Підсумковий етап включає аналіз і оцінку результатів, що стосується як окремих пріоритетів клієнта, так і вирішення проблеми в цілому, поступове припинення активного втручання, за потреби — додаткове кураторство для профілактики небажаних явищ, закріплення позитивних змін, простеження довгострокових наслідків роботи.

Слід зазначити, що при формуванні технологій важливо враховувати цілий ряд аспектів, які мають відношення до даної

категорії дітей [10–12, 15–19]. Саме опираючись на теоретичні засади, зміст роботи й методичні особливості кожного з етапів можна охарактеризувати так.

Перший етап — підготовчий. У різних літературних джерелах він може називатися також етапом вивчення ситуації, встановлення контакту і знайомства, діагностики, планування тощо, хоча всі ці процеси є лише окремими складовими першого етапу.

Вивчення ситуації — це збір інформації про ту соціальну ситуацію, яка склалася з клієнтом на час початку роботи з ним соціального працівника, історію її виникнення, причини й фактори, що передували їй і через деякий час зумовили її виникнення або сприяли цьому. Вивчення ситуації зазвичай охоплює інформацію стосовно самого клієнта (або кількох клієнтів, якщо, наприклад, у межах однієї сім'ї різні її члени потребують допомоги), найближчого оточення клієнта (членів сім'ї, близьких родичів, друзів, людей, з якими найбільше спілкується клієнт у процесі навчання, роботи, дозвілля або поза ними) та соціальних інститутів і служб, які мають зв'язки з клієнтом або можуть стосуватися його (навчальні, виробничі, медичні, соціальні, адміністративні установи і заклади тощо).

Найбільш важливими процедурами збору інформації є співбесіди з офіційними і приватними особами, які можуть висвітлити різні аспекти соціальної ситуації, що склалася. Аналізуючи отриману в ході цих зустрічей інформацію, соціальному працівникові слід враховувати феномен суб'єктивізму людських поглядів. Він полягає у тому, що різні люди можуть мати різні погляди стосовно однієї і тієї ж ситуації.

Первинне вивчення ситуації дає можливість у найбільш загальному вигляді визначити соціальну проблему клієнта, установити ймовірні потреби і їх пріоритетність, зрозуміти наявний медико-соціальний та інтелектуально-психологічний статус клієнта й оточення, на основі чого будуватиметься подальша соціальна робота.

Найважливішими складовими першого етапу є знайомство соціального працівника з клієнтом і його соціальним оточенням, встановлення необхідного контакту. Методичною особли-

вістю цих компонентів технології роботи з клієнтом (знайомства, первинних контактів) є нагальна потреба в установленні довірливих взаємин. Це неодмінна умова залучення клієнта (клієнтів) до співробітництва. А саме співробітництво, бажання клієнта співпрацювати, у свою чергу, є однією з головних умов успіху. Адже зусиллями одного лише працівника, нехай найвищої кваліфікації, будь-які методики, методи, засоби, прийоми втручання не можуть бути ефективно реалізовані. Потреба у довірі з перших кроків знайомства зумовлена тим, що саме в цей час відбувається з'ясування взаємних очікувань. Очікування різних клієнтів можуть бути абсолютно полярними. Є клієнти, які сподіваються, що працівник миттєво розв'яже ситуацію і в чудесний спосіб задовольнить усі їхні потреби. Зустрічаються й повністю негативні очікування — повний скепсис щодо можливостей соціального працівника, невіра клієнта в можливості соціальних служб та власні сили. У першому випадку потрібно налаштувати клієнта на реалістичне мислення, у другому — переконати в доцільності співробітництва. І те й інше можливо лише за умови, що клієнт відчуватиме довіру до працівника, що від самого початку роботи формуватиметься й усіляко підтримуватиметься взаємна повага обох сторін.

Існує й інша особливість, яка полягає в тому, що найчастіше знайомство з клієнтом відбувається під час звертання останнього по допомогу, але специфіка даної категорії клієнтів зумовлює ініціативу знайомства з боку соціального працівника.

Тому починаючи з організації знайомства з потенційним клієнтом, так само як і в усій подальшій роботі, потрібно враховувати специфічні особливості випадку, характерні риси соціальної ситуації, яка склалася [16, 17].

Ще однією особливістю є те, що вже під час перших контактів обговорюється перспектива співробітництва, відбувається орієнтація клієнта на позитивне майбутнє і починається формування мотивації щодо цього, визначаються в узагальненому вигляді можливі цілі роботи, роз'яснюються її можливі шляхи й механізми, клієнт активно залучається до процесу прийняття рішень [19].

На підставі вивчення ситуації соціальний працівник має визначити коло потреб клієнта і виокремити серед них пріори-

тетні, задоволення яких сприятиме задоволенню інших, менш значимих. Для цього зазвичай застосовують методики психосоціальної діагностики.

Хоча арсенал методів, якими користуються фахівці для установлення психосоціального діагнозу, вельми різноманітний, в основу цього компонента технології роботи з клієнтом покладено принцип експертної оцінки. Сутність його у спрощеному вигляді полягає в тому, що соціальний працівник самостійно, а також за допомогою експертів-фахівців (коли це потрібно) аналізує особистість клієнта, його міжособистісні зв'язки з найближчим оточенням, сім'ю клієнта, її взаємодії зі структурами соціуму, особливості й чинники, що визначають характер цієї взаємодії. На практиці потрібну інформацію для установлення психосоціального діагнозу щодо клієнта і ситуації окреслює таке коло питань:

- соціально-демографічні характеристики клієнта;
- стадія життєвого циклу клієнта;
- проблеми, що турбують клієнта;
- проблеми, що турбують соціального працівника;
- проблеми, що турбують людей, які становлять оточення клієнта;
- прояви, ознаки, які зробили проблему або потреби клієнта такими, що їх було помічено;
- терміни, коли це було помічено;
- люди, які це помітили;
- події, обставини, які передували тому, що проблему або потреби клієнта було помічено;
- основні особистісні стресові чинники, які заважають клієнтові нормально функціонувати, зумовлюють потребу соціальної допомоги;
- основні міжособистісні стресові чинники, які заважають клієнтові нормально функціонувати, зумовлюють потребу соціальної допомоги;
- основні групові (найближчого оточення) стресові чинники, які заважають клієнтові нормально функціонувати, зумовлюють потребу соціальної допомоги;
- основні стресові чинники громади (ширшого соціального оточення), які заважають клієнтові нормально функціонувати, зумовлюють потребу соціальної допомоги;

- цілі, які водночас є реалістичними і визнаними клієнтом на початку роботи;
- рівень адекватності виконання клієнтом своїх рольових функцій у системі, до якої він належить;
- наявність у клієнта мотивації для прийняття допомоги (від соціального працівника або інших людей);
- сила цієї мотивації;
- причини опору прийняттю допомоги;
- можливості й ресурси самопомоги клієнта;
- можливості й ресурси сім'ї, найближчого оточення, суспільних інститутів щодо допомоги клієнту;
- наявність взаємовідповідності у процесі роботи таких факторів: характеристики клієнта, соціальні умови його буття, визнані цілі;
- дії, які найкраще відповідатимуть потребам клієнта й оточення.

Доповнює розуміння клієнта і ситуації знання взаємовідносин що склалися у родині та найближчому оточенні клієнта. Воно діагностується за допомогою інформації щодо такого кола питань:

- позитивні й негативні явища, які виникають у стосунках між людьми, що входять у найближче оточення (сім'я, інша група);
- проблеми цих людей;
- форми спілкування цих людей (ефективні чи ні, відкриті чи ні для нових партнерів тощо);
- особи з найближчого оточення, які приймають рішення, спрямованість цих рішень (позитивна чи негативна), процедури впровадження рішень у життя, їхній вплив на досягнення цілей соціальної роботи (сприятливий, індиферентний, такий що гальмує);
- основні конфлікти стосовно клієнта в оточенні;
- цінності й норми оточення, способи забезпечення їх дотримання;
- соціокультурні взаємодії найближчого оточення із ширшими структурами суспільства, які справляють на нього вплив.

Слід зауважити, що пріоритетні потреби клієнта (фактично — цілі соціальної допомоги), які визначає соціальний праців-

ник, можуть розходитися з очікуваннями клієнта в тому, що клієнт сам визначає для себе пріоритетні потреби і заради їх задоволення звертається по допомогу.

Завдання соціального працівника на першому етапі застосування типової технології полягає в діагностуванні реальних проблем клієнта і розробці шляхів їх вирішення.

Дані психосоціальної діагностики дають підставу для планування надання послуг, яке включає обґрунтування і розробку планів роботи. Вони, залежно від особливостей випадків, можуть включати лікувальні заходи, дії щодо вирішення питань правового характеру, послаблення негативних впливів оточення, допомогу в працевлаштуванні, влаштуванні або відновленні зв'язків з навчальними закладами, консультації, розробку й погодження з клієнтом доцільних програм втручання (психотерапії, психолого-педагогічної корекції, навчально-виховних програм, програм соціально-трудової реабілітації тощо) — загалом усе те, що становить зміст соціальної роботи з клієнтом.

На цьому етапі, окрім розробки плану соціального супроводу, також відбувається документування інших характеристик роботи та угод. Зазвичай за стандартизованими формами фіксуються результати аналізу потреб клієнта, пріоритетні напрями роботи для їх вирішення; методи й засоби, що застосовуватимуться за згодою клієнта; рішення щодо надання матеріальних складових соціальної допомоги, дії третіх організацій, які залучатимуться соціальним працівником з метою надання допомоги клієнту.

Однією з методичних особливостей планування й документування роботи є те, що працівник спільно з клієнтом ретельно вивчають і обговорюють можливі варіанти вирішення проблем, спільно обирають прийнятні методи й виробляють взаємоузгоджені документи (плани, форми обліку, графіки роботи, контракти, угоди тощо), якими чітко визначаються завдання, терміни виконання тих чи інших заходів, відповідальність сторін.

Підсумками першого (підготовчого) етапу мають бути:

- чітке усвідомлення соціальним працівником ситуації, яка склалася з клієнтом, розуміння її особливостей, при-

чин, найбільш впливових факторів, які потрібно усунути або змінити, визначення мети і завдань допомоги, методів та засобів, котрі доцільно застосувати до самого клієнта і його найближчого та ширшого соціального оточення для досягнення очікуваних результатів;

- розуміння клієнтом коренів своїх проблем, сформована готовність до співпраці і мотивація до застосування особистих зусиль, погодження з визначеними цілями, завданнями, методами, термінами й зобов'язаннями, бажання діяти за визначеним планом;
- розроблений пакет діагностичної, планувальної та погоджувальної документації, визнаний усіма учасниками наступної реалізації планів.

Наявність вищезазначених умов є ознакою (критеріями) можливості переходу до наступного етапу.

Другий етап — етап реалізації — у різних наукових, академічних, спеціалізованих джерелах може мати назву етапу безпосереднього надання послуг, інтервенції тощо.

Сутність його полягає в безпосередній реалізації запланованих заходів із надання допомоги. Це — головний етап надання практичної соціальної допомоги клієнтові, коли одночасно або послідовно (залежно від особливостей випадку) здійснюється втручання по кожному з визначених планом конкретних завдань стосовно самого клієнта, його найближчого і більш віддаленого соціального оточення. На цьому етапі до практичної роботи залучаються треті (окрім працівника й клієнта) сторони — організації та спеціалісти, що надають послуги.

Зміст роботи в цей час вельми різноманітний і залежить від особливостей випадку. Це можуть бути соціально-психологічні й соціально-правові консультації, заходи медичного, адміністративного, організаційного характеру, практична допомога щодо лікування, працевлаштування, навчання самого клієнта або когось із членів сім'ї, реалізація спеціальних індивідуальних і групових програм навчання та виховання, психотерапії, психолого-педагогічної корекції, соціально-трудової реабілітації тощо.

Деякі методичні особливості цього етапу полягають у тому, що:

- у процесі вирішення того чи іншого завдання заплановані методи втручання можуть коригуватися, якщо вони ви-

являються недостатньо ефективними або втрачають доцільність у зв'язку зі змінами, які відбуваються з клієнтом, оточенням, ситуацією в цілому під впливом роботи, що ведеться, або у зв'язку з непередбаченими чинниками;

- у ході роботи може виявитися потреба у зміні завдань, а інколи й цілей втручання, адже змінюється клієнт, оточення, ситуація;
- для того щоб своєчасно визначити потреби у зміні або корекції методів і завдань, постійно ведеться спостереження за впливом послуг, що надаються, аналізується їх ефективність, здійснюється поточна оцінка окремих методів втручання, загалом відбувається соціально-психологічний моніторинг етапу реалізації допомоги;
- коли змінюються або коригуються заплановані методи, засоби, завдання і цілі, знов потрібно вжити оціночних заходів. Тому етап реалізації може включати кілька циклів «заходи — оцінка — коригування», які повторюються стосовно кожного з визначених пріоритетів клієнта.

Особливості стратегії соціального працівника на етапі реалізації полягають у спрямуванні роботи:

- на відновлення втрачених соціальних зв'язків, контактів клієнта, його оточення до стану, що відповідає звичайним нормам, правилам і традиціям суспільства;
- на компенсацію цієї нестачі за рахунок установа нових зв'язків, контактів, якщо це виявляється неможливим або клієнт, його найближче оточення не мали сформованих позитивних соціальних зв'язків і контактів;
- на інтенсифікацію впливу як на самого клієнта, так і на всіх членів найближчого оточення, груп, які виявляються значимими для клієнта.

Основними підсумками другого етапу є формування критеріїв можливості переходу до наступного, третього етапу. Мова йде про зміни, що сталися з клієнтом, оточенням і ситуацією загалом унаслідок проведеної роботи. Якщо зміни не спостерігаються, можливі такі варіанти:

- тривалість етапу була недостатньою для виникнення змін;
- застосовані методи й засоби були неадекватні особливостям клієнта, оточення, ситуації;

- заплановані цілі, завдання були визначені неадекватно особливостям клієнта, оточення, ситуації.

Якщо зміни спостерігаються, соціальний працівник має вирішити (на підставі порівняння в динаміці результатів поточної оцінки, яка постійно відбувалася протягом етапу), наскільки вони позитивні, стійкі, такі, що уможливають перехід до наступного етапу.

Слід зазначити, що важливою особливістю етапу безпосередньої реалізації допомоги є навчання прийомам самопомоги. Навчання відповідним навичкам самопомоги часто дає позитивні результати.

На цьому етапі як головні завдання соціальної роботи відокремлюються також дії зі сприяння вирішенню проблеми зайнятості клієнта. Це може бути влаштування або повернення в навчальний заклад, влаштування або повернення на роботу. Адже для ведення прийняттого способу життя в суспільстві необхідно бути зайнятим корисною справою, мати легальний зарібок. Ці проблеми є, як правило, найбільш складними для розв'язання, але без цього психолого-педагогічні методи втручання (консультації, бесіди, тренінги тощо), найімовірніше, не матимуть належного ефекту.

Третій етап — підсумковий — у різних літературних джерелах може мати назву етапу оцінки і припинення, стабілізації, згорання тощо.

Підсумковий етап містить:

- оцінку змін, які відбулися в процесі надання соціальних послуг і після того, як вони були отримані клієнтом;
- вивчення нових потреб, які з'явилися в клієнта у результаті змін, що сталися, і вимагають задоволення;
- розробку, якщо це потрібно, нового, додаткового плану соціальної допомоги або припинення роботи з клієнтом, якщо ситуація це уможливорює;
- підготовку клієнта до згорання соціальної допомоги (соціального супроводу) як складову припинення роботи.

Методичними особливостями цього етапу є те, що клієнт має бути підготовленим до припинення активного втручання, і воно повинно відбуватися поступово, за рахунок скорочення

обсягів допомоги. Таке скорочення відбувається тоді, коли соціальний працівник за результатами підсумкової оцінки має всі підстави вважати, що позитивні зміни набули ознак достатньої сталості. При цьому в порядку додаткового кураторства за клієнтом зберігається можливість звертатися до працівника і після припинення активного втручання. Крім того, задля підтримання сталості змін клієнта і членів оточення ще певний час доцільно залучати до групових заходів, організованих соціальними службами, або таких, що ними патронуються (дозвільні заходи, групові свята тощо).

Стосовно всіх трьох вищенаведених етапів та їх складових, що загалом становлять технологічний алгоритм соціальної роботи з клієнтами незалежно від їх категорій, слід зауважити таке:

1. У практиці може виникнути ситуація, коли вищезазначена послідовність етапів і заходів може бути порушена.

2. Кожний етап або його фази (складові) не можуть мати чітко окреслених часових меж на всі випадки життя для клієнтів.

3. Реалізація наведеної технології передбачає, що на кожному етапі, у кожній фазі роботи плани, заходи, засоби, цілі, завдання, методи й результати оцінки мають бути предметом регулярних обговорень у середовищі фахівців з метою обміну інформацією, пошуку найбільш ефективних рішень, безперервної супервізії конкретних випадків. Практика доводить, що найбільш результативна робота властива мультидисциплінарним командам, що спромоглися зібрати навколо конкретного випадку фахівців різного профілю — організаторів, соціальних педагогів, психологів, медиків, юристів тощо.

У найбільш загальному вигляді визначити типову технологію соціальної роботи з клієнтом можна, сформулювавши таким чином: вивчити і діагностувати ситуацію клієнта, розробити план вирішення проблеми, узгодити його з клієнтом, реалізувати адекватні заходи, оцінити їх результати.

2. Технологія надання соціальних послуг випускникам професійно-технічних навчальних закладів із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Об'єкт — випускники професійно-технічних навчальних закладів із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Мета соціальної роботи з вищезазначеними категоріями клієнтів — допомогти випускникам адаптуватися до нових умов життя, які суттєво відрізняються від тих умов державної установи, де вони проживали раніше. Мова йде про процес формування навичок до самостійного життя без зовнішньої опіки.

Ця мета має досягатися шляхом реалізації таких завдань:

- допомогти випускникам розібратися з основами законодавства України, які стосуються забезпечення їхніх прав, виконання громадянських обов'язків з урахуванням інтересів і потреб колишніх дітей-сиріт, надати знання щодо механізмів застосування цих прав;
- сприяти діяльності державних органів і громадських організацій щодо реалізації їхніх функцій стосовно практичного вирішення соціальних проблем зазначеної категорії молоді;
- переконати молодих людей у необхідності активних дій щодо адаптації до нових умов життя, довести їх ефективність, показати шляхи і механізми цієї діяльності;
- визначити основні соціальні проблеми, що виникають у людей цієї категорії;
- здійснювати соціально-психологічне консультування з проблем міжособистісних стосунків;
- вести роботу з родичами цієї категорії молоді щодо сприяння вирішенню соціально-психологічних проблем, які очікують клієнтів після закінчення освітніх закладів.

Основним очікуваним результатом соціальної роботи має стати набуття прийняттого соціального статусу особистості, формування відчуття психологічного комфорту клієнтів від ведення способу життя, сумісного із загальноприйнятими у суспільстві нормами і правилами.

Виходячи з визначення соціальної технології як послідовності певних подій, слід зазначити, що процес соціальної адаптації зазначеної категорії клієнтів відбувається трьома етапами:

1. Етап орієнтації, коли здійснюється ознайомлення з незвичним соціальним середовищем.

2. Оціночний етап, коли особистість диференціює компоненти власного соціального досвіду та способу життя згідно з установками та ціннісними орієнтаціями, які раніше склалися, на прийнятні й ті, що будуть відхилені з огляду на нові можливості щодо умов, форм і способів діяльності. Природно, що позитивна диференціація здійснюватиметься лише за умов виникнення нових позитивних можливостей. Сприяння створенню таких можливостей стає на цьому етапі одним з основних завдань соціального працівника.

3. Етап сумісності, на якому об'єкт соціальної роботи досягає стану адаптованості до нових умов життя.

Засобами і методами реалізації технології адаптації є соціальна допомога, надання соціальних послуг, соціальний супровід тощо. Вибір адекватних методів втручання, конкретизація їх змісту зумовлюються індивідуальними особливостями ситуації клієнта. Але поряд із тим, що кожна ситуація індивідуальна, основні соціальні проблеми зазначеної категорії молоді багато в чому схожі.

Аналіз практик й надання соціальної допомоги цієї категорії клієнтів показує, що їхні проблеми досить типові:

- юридична необізнаність,
- відсутність житла,
- неможливість отримати медичну допомогу,
- працевлаштування,
- психологічна неврівноваженість, тривожність внаслідок боязні життєвих реалій, самотності, відсутності підтримки оточення.

Досить часто більшість цих проблем поєднані в комплексі, що вкрай загострює ситуацію клієнта.

Зміст соціальної роботи

Соціальною роботою із цієї групою неповнолітніх та молоді є соціальна адаптація з подальшою інтеграцією в суспільство.

Технологія

- Збір та аналіз повної інформації про клієнта;
- знайомство з оточенням молоді людини;
- бесіда, знайомство з молодію людиною (з'ясування індивідуально-психологічних особливостей, мотивації подальшої поведінки, характеру стосунків з родичами, міркувань щодо роботи тощо);
- складання плану соціального супроводу;
- розробка та проведення тренінгів з питань соціальних цінностей, досвіду та стимулювання розвитку позитивних рис характеру, подолання особистих комплексів.

Важливу частину соціальної роботи на користь зазначеної категорії молоді становить організаційна робота з державними установами та громадськими організаціями. Вона включає: представництво і захист інтересів молоді людини, яка проходила процес соціалізації в державних установах; налагодження порозуміння та взаємозв'язків між різними структурами; координацію роботи фахівців різних установ і організацій.

На практиці технологія соціальної допомоги цієї категорії молоді включає:

1. Перший етап — етап особистого знайомства, встановлення контакту, який завершується розробкою плану соціального супроводу клієнта.
2. Другий етап (безпосередньої реалізації втручання) власне стає етапом реалізації соціального супроводу.
3. Третій (підсумковий) — етап припинення надання соціальної допомоги і оціночних заходів.

Перший етап

Знайомство та встановлення контактів із цією категорією клієнтів, як правило, не є проблемою. Молоді люди розповідають про свої проблеми, родичів, друзів. Важливо правильно проаналізувати інформацію, визначити необхідну допомогу, яка потрібна клієнтові, вивчити його особистий ресурс, ресурс його оточення з метою складання плану соціального супроводу. Цей план повинен включати такі напрями роботи:

- правова допомога у формі групових та індивідуальних консультацій;

- заходи щодо пропаганди здорового способу життя (безпечний секс, відмова від алкоголю, куріння тощо);
- робота з улаштуванням до навчального закладу, працевлаштування, залучення до проведення змістовного дозвілля.

Другий етап

Процес соціального супроводу стандартизований тим, що соціальний працівник виступає в ролі соціального менеджера, який виконує ряд типових функцій, зокрема:

1. Оцінювальну — визначення конкретних потреб клієнтів і наявних ресурсів.
2. Допоміжну — забезпечення послуг клієнтам, що не здатні самостійно вирішувати свої проблеми.
3. Організаційну — ініціювання зусиль різних установ і фахівців з метою задоволення потреб клієнтів та забезпечення якості послуг.
4. Освітньо-виховну — забезпечення клієнта необхідними знаннями й навичками.
5. Консультативну — надання клієнтам інформації про наявні ресурси і допомогу інших фахівців щодо вибору найбільш ефективного методу допомоги.
6. Посередницьку — спрямування клієнтів у відповідні установи і до конкретних фахівців.
7. Координаційну — об'єднання та розподіл зусиль щодо допомоги з боку різних установ і фахівців.
8. Адвокатську — захист прав та інтересів клієнта.
9. Адміністративну — планування, облік і контроль заходів із надання допомоги клієнтам та оцінки її ефективності.
10. Аналітичну — збір і аналіз інформації, необхідної для прийняття рішень.

Третій етап

На підставі аналізу результатів соціального супроводу робиться висновок про його припинення або доцільність продовження ще на певний термін.

Припинення може бути здійснено як у разі досягнення очікуваних результатів, так і в разі невиконання умов угоди з боку клієнта.

РОЗДІЛ III. ДОСВІД УПРОВАДЖЕННЯ ЗАХОДІВ ІЗ СОЦІАЛЬНОГО СУПРОВОДУ СИРИТ — ВИПУСКНИКІВ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ У РАМКАХ ПРОЕКТУ «СПРИЯННЯ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЮ ВИХОВАНЦІВ ЗАКЛАДІВ ДЛЯ ДІТЕЙ-СИРИТ В УКРАЇНІ»

Наша держава гарантує працевлаштування і надання першого робочого місця молодим людям із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які закінчують навчання у професійно-технічних навчальних закладах. Але, на жаль, переважна більшість з них після перших місяців роботи звільняється. Причини звільнення різні: низький рівень заробітної платні, тяжкі умови праці, конфлікти з колегами по роботі та керівництвом тощо.

У цілому, крім проблем із працевлаштуванням, додаються проблеми юридичного, матеріального, психологічного характеру. Усе це призводить до того, що випускники професійно-технічних навчальних закладів із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у період переходу до умов самостійного життя виявляються дезадаптованими й потребують соціальної підтримки і допомоги.

Мета соціальної роботи з випускниками професійно-технічних навчальних закладів із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, — сприяння адаптації у період переходу від життя в умовах навчально-виховного закладу до самостійного життя. Ця робота здійснюється методом соціального супроводу і полягає в:

- ознайомленні з основами законодавства України з питань забезпечення прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, і механізмами застосування положень чинного законодавства;
- наданні допомоги у вирішенні складних життєвих проблем;

- формуванні навичок самостійного вирішення особистісних проблем, практичних механізмів їх розв'язання;
- соціально-психологічному консультуванні з проблем міжособистісних стосунків, напрацюванні навичок позитивного спілкування в соціальному середовищі;
- роботі з найближчим оточенням щодо сприяння вирішенню соціальних і соціально-психологічних проблем.

Очікуваним результатом соціального супроводу випускників професійно-технічних навчальних закладів із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є адаптація до умов трудової діяльності й самостійного життя, набуття навичок самостійного вирішення соціальних проблем та формування життєвих стереотипів щодо забезпечення першочергових потреб загальноприйнятими способами та їх інтеграція в соціум.

Адаптація в даному випадку розуміється як пристосування до нового соціального середовища завдяки формуванню нових цінностей, властивостей і навичок, яких із різних причин у людини до цього часу не було.

Процес адаптації зазначеної категорії молодих людей відбувається трьома етапами:

- етап орієнтації, коли проходить ознайомлення з незвичним соціальним середовищем;
- оціночний етап, коли особистість диференціює компоненти власного соціального досвіду та способу життя згідно з установками та ціннісними орієнтаціями, які раніше склалися, на прийнятні й ті, що будуть відхилені з огляду на нові можливості щодо умов, форм і способів діяльності. Природно, що позитивна диференціація здійснюватиметься лише за умов виникнення нових позитивних можливостей (сприяння створенню таких можливостей стає на цьому етапі одним з основних завдань соціального працівника);
- етап сумісності, на якому об'єкт соціальної роботи досягає стану адаптованості до нових умов життя [8].

У теорії й практиці соціальної роботи розроблені технології роботи з різними категоріями клієнтів, що складаються зі спільних для всіх етапів: підготовчого, етапу безпосередньої реалізації методів соціального втручання та підсумкового етапу.

На підготовчому етапі вивчається соціальна ситуація клієнта і його оточення, діагностуються психосоціальні характеристики клієнта й середовища, на основі зібраної інформації формулюється проблема, визначаються пріоритетні потреби, цілі та завдання, прогнозується, моделюється й обґрунтовується майбутня діяльність, обираються методи й засоби втручання, визначаються оціночні критерії, розробляється план дій, документуються домовленості, угоди, контракти тощо.

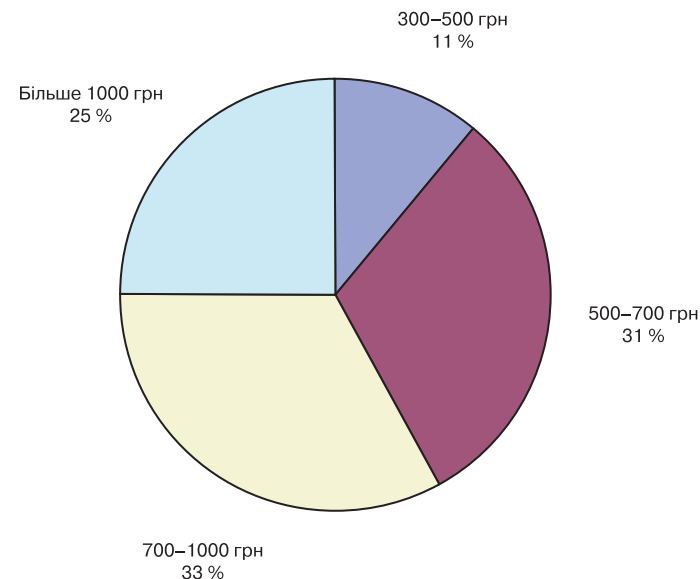
Саме на підготовчому етапі соціальні працівники вивчають ситуацію, знайомляться і встановлюють контакт з клієнтом і його найближчим оточенням, визначають коло потреб клієнта та встановлюють їх пріоритетність, розробляють план надання соціальної допомоги або соціального супроводу, узгоджують з клієнтом та документують плани, графіки і в разі потреби — контракти, угоди та інші домовленості.

Під час реалізації проекту впродовж 2005 р. підготовчий етап надання соціальної допомоги включав у себе опитування 158 випускників професійно-технічних навчальних закладів із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування у м. Києві, знайомство з ними під час проведення триденних тренінгів з питань працевлаштування й соціальної адаптації та перші індивідуальні зустрічі учасників проекту з соціальними працівниками й експертами з працевлаштування.

У результаті опитування були виявлені основні соціальні проблеми випускників професійно-технічних навчальних закладів із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Діаграма 1

Розподіл відповідей на запитання
«Яку місячну заробітну плату Ви очікуєте отримувати на своїй першій роботі після закінчення училища?»

Бажаний розмір першої зарплати (700–1000 грн на місяць) свідчить про те, що молоді люди не зовсім адекватно оцінюють себе як спеціалістів, точно не знають своєї вартості на ринку праці, хочуть зразу мати великі доходи, не розуміючи, що починати треба з малого, а з набуттям досвіду буде поступово збільшуватись і заробітна плата. Таким чином, треба проводити більш широку інформаційну діяльність про стан ринку праці. За даними, які отримують спеціалісти молодіжної біржі від роботодавців, реальна заробітна плата на першому робочому місці для молоді становить від 400 до 500 грн на місяць.

Таблиця 1

Розподіл відповідей на запитання: «Яким чином Ви плануєте досягти матеріального достатку в майбутньому?»

Варіанти відповіді	%
Отримати спадщину	1
Започаткувати власний бізнес	23
Ретельно працювати та досягти кар'єрного зростання	68
Виграти гроші в ігрові автомати або лотерею	1
Інше	7

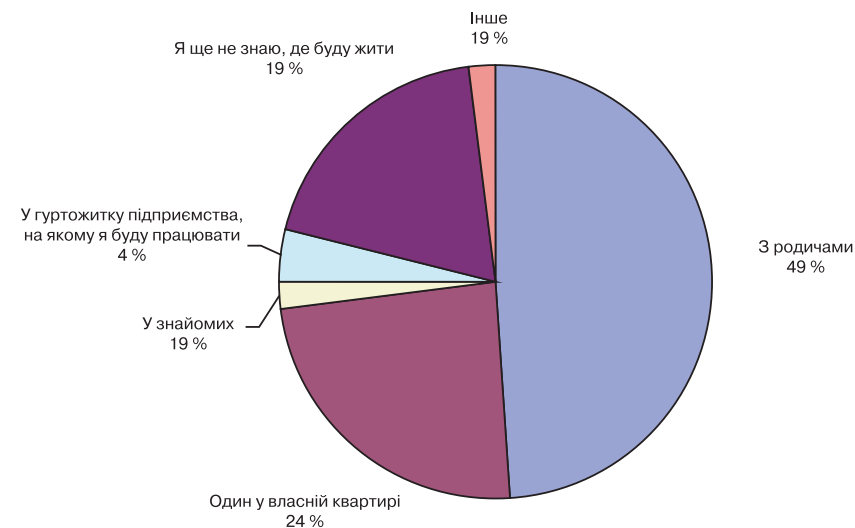
Переважає більшість респондентів планує в майбутньому досягти матеріального достатку, ретельно працюючи та досягаючи кар'єрного росту. Таким чином, молодь відповідально ставиться до свого майбутнього, має готовність працювати ненормований робочий день, набувати досвід, будувати кар'єру і власними силами досягти певного соціального становища та високого матеріального достатку. Тобто молоді люди розуміють, що їх життя — у власних руках і тільки від них самих залежить рівень їхнього майбутнього життя.

Деякі проблеми респондентів

Опитування показало, що 63% респондентів мають де жити: 24% має власне житло, 49% буде жити з родичами. Більш ніж третина випускників ПТНЗ даної категорії не має де жити, тому для соціального супроводу буде дуже важким завданням знайти їм хоча б тимчасове житло (діаграма 2).

Діаграма 2

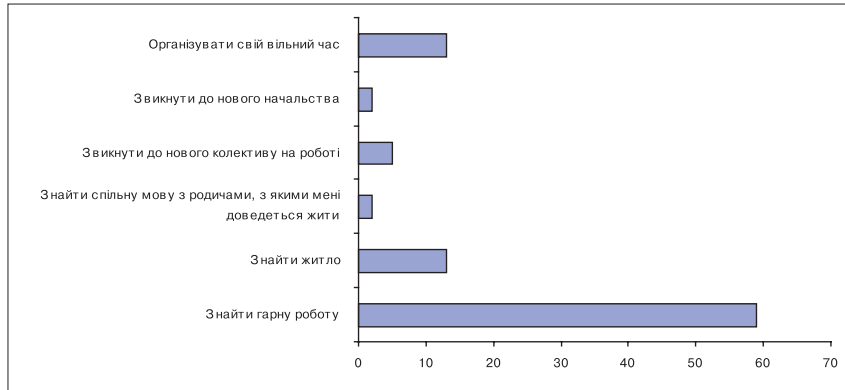
Розподіл відповідей на запитання: «Де Ви збираєтеся жити після закінчення училища?»

Діаграма 3 показує найважливіші проблеми, які будуть мати респонденти після закінчення навчання.

Діаграма 3

**Розподіл відповідей на запитання:
«Що, на Вашу думку, буде для Вас найважчим після
закінчення навчання?»**

Молодь розуміє, що для повноцінного життя необхідна гарна робота, яка б дозволила відчувати свою незалежність, розкрити свої здібності й досягти певного матеріального рівня, тому пошук гідної роботи є найважливішим для респондентів.

Інформованість молоді щодо ринку праці

Проблемою, яку не усвідомлюють респонденти, є невідомість молоді щодо побудови трудових відносин.

Таблиця 2

**Розподіл відповідей на запитання:
«Який основний закон регулює відносини
між працівником та роботодавцем?»**

Варіант відповіді	%
Договір	5
Акт	1
Контракт	1
Конституція	1
Трудовий кодекс	2
Закон про працевлаштування	1
Закон про охорону праці	2
Не знаю	87

Майже ніхто з респондентів не знає, що основним законом, який регулює відносини між працівником та роботодавцем, є Кодекс законів про працю України. Це свідчить про те, що молоді люди невідомі зі своїми правами, і роботодавець може порушити їх права як майбутніх працівників: не виплатити їм заробітну плату, офіційно не оформити на роботу, не завести трудову книжку тощо.

Таблиця 3

**Розподіл відповідей на запитання:
«Які державні установи у Вашому місті надають
послуги з працевлаштування?»**

Варіант відповіді	%
Центр зайнятості	29
Київський відділ з працевлаштування	2
Біржа праці	6

